

Het ontstaan van Nieuwkoop in de Middeleeuwen

Eeuwenlang is het ontstaan van Nieuwkoop, evenals dat van andere veendorpen in onze omgeving, zoals dat heet, verborgen geweest in de nevelen der historie. Eerst in onze tijd, met name na de oorlog, is hier geleidelijk aan wat meer licht in gekomen.

Het is te danken aan het werk van een tweetal auteurs, dat we thans beschikken over een goed beeld van de wordingsgeschiedenis van Nieuwkoop in de Middeleeuwen.

Allereerst is dit "De Cope", het in 1955 verschenen standaardwerk van Prof. mr H. van der Linden over de openlegging van de Hollands-Utrechtse laagvlakte.

Naast vele andere zaken vinden we hierin een beschrijving van de werkwijze, die in onze streken werd toegepast om van moeraswildernis vruchtbare cultuurgrond te maken.

Daarnaast geeft hij in zijn boek een uiteenzetting hoe naar zijn mening in Nieuwkoop de gang van zaken bij de ontginning is geweest.

Daarna verscheen in 1982 bij de viering van "700 Jaar Nieuwkoop" het bekende boek "Nieuwkoop, beelden en fragmenten".

Hierin toont H. Battjes onweerlegbaar aan, dat de manier, waarop onder Nieuwkoop de ontginning heeft plaats gehad, toch anders is als door Prof. Van der Linden was aangenomen.

Hoe interessant deze kwestie ook is, het zou in het kader van dit artikel te ver voeren, hierop uitvoerig in te gaan.

Belangstellenden kunnen hierover een uiteenzetting vinden op blz. 58 t/m 65 van dit boek.

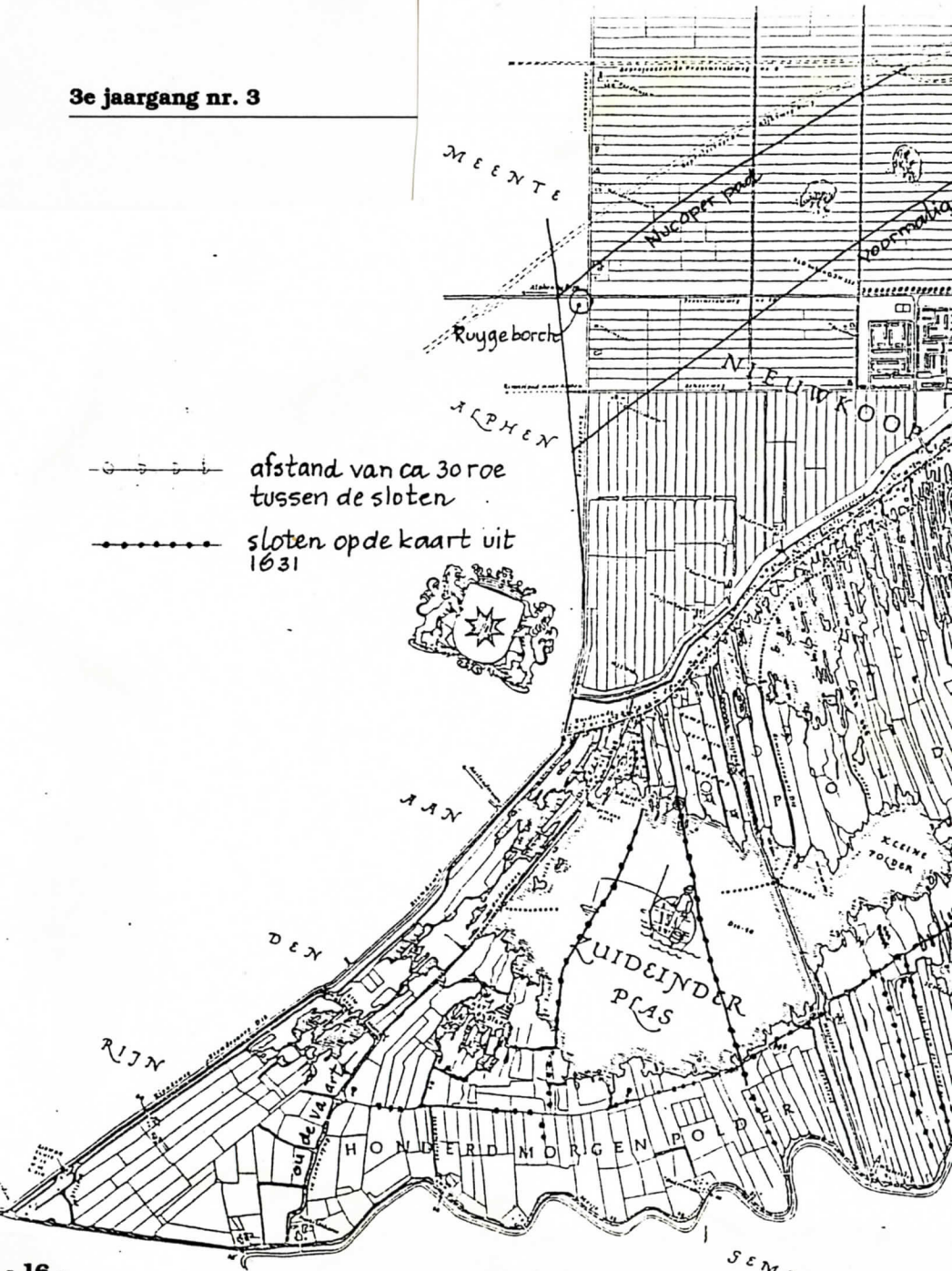
Het eindresultaat van deze discussie kan in het kort als volgt worden samengevat.

De oorspronkelijke ontginning.

De oorspronkelijke ontginning "De Nieuwe Cope" was aanzienlijk kleiner dan het grondgebied van het huidige Nieuwkoop. Ze werd in het zuiden begrensd door de Meesloot, die liep van de Oude Vaart tot aan de Vliet, en in het noorden door de Achterweg. Deze thans niet meer bestaande weg (de huidige Achterweg is dus een heel andere weg!) liep evenwijdig aan het Zuideinde, de Dorpsstraat en de Noordenseweg op een afstand van ruim 800 meter door wat nu polder Nieuwkoop heet, van de Achttienkavels tot aan de Molenweg onder Zevenhoven. De westgrens van de ontginning werd gevormd door de Oude Vaart, die destijds de Uitwatering werd genoemd, omdat hierlangs het overtollige water van de Nieuwe Cope via de rivier de Meije werd afgevoerd naar de Oude Rijn bij Zwammerdam. De huidige waterafvoer naar de Rijn, de Ziendevaart, die onder Johan de Bruyn van Buytewech werd gegraven, dateert van later datum (1632). De oostgrens tenslotte van het gebied was de Vliet onder Noorden.

Alles wat buiten deze grenzen viel, zoals bijv. het laatste gedeelte van het Zuideinde en het land tussen de Meesloot en de Meije is latere uitbreiding. Het zal duidelijk zijn, dat het huidige Nieuwkoop in de loop der eeuwen zijn aanvankelijke grenzen naar alle kanten heeft overschreden.

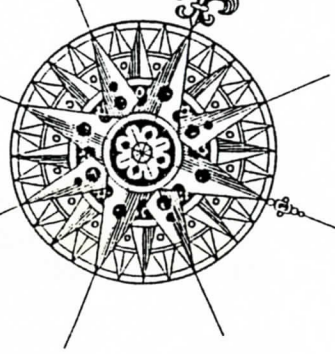
Het hele hierboven omschreven gebied van de Nieuwe Cope werd in tweeën gedeeld door de Grote Sloot, die vanaf de Dorpsstraat langs de schuren van Bots, het kerkeiland en de Lange Akker naar de Meesloot liep. Aan dit oorspronkelijk belangrijke vaarwater, waar thans niet veel meer dan een smal slootje in het rietland van over is, vinden we op de Waterkaart van Nieuwkoop de Kleiput aangegeven. Waarschijnlijk is deze put gegraven voor het winnen van klei voor de fundering van de oude dorpskerk aan het eind van de vroegere Kerkstraat.

NOORDEINDER
PLAS

NOORDEN

Verloop van de ontginning.

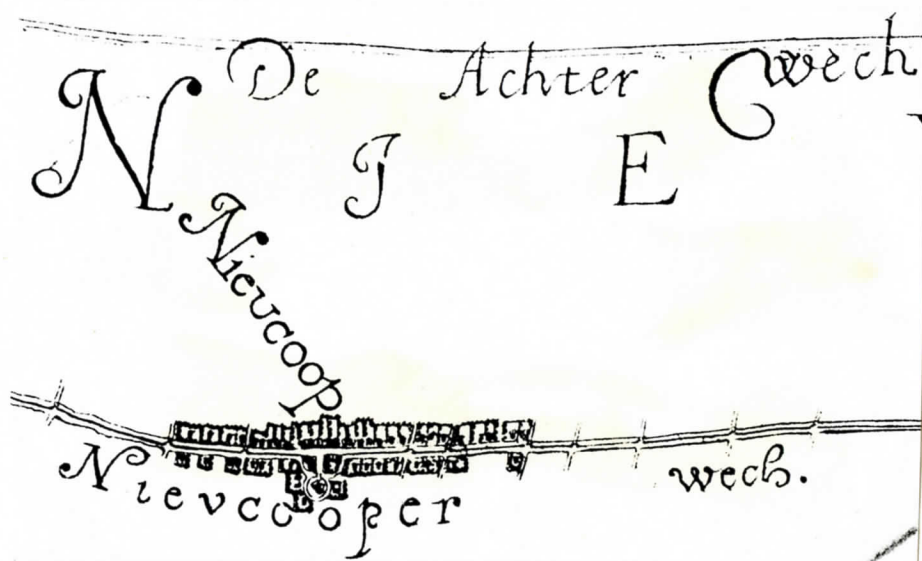
De ontginning van de oorspronkelijke Nieuwe Cope geschiedde in tweeën. Begonnen werd met het gedeelte tussen Oude Vaart en Grote Sloot. De kerk stond dus aanvankelijk, zoals ook elders veel voorkwam, aan het eind van de ontginning. De aanvang van deze eerste ontginning kunnen we stellen op \pm 1130. Wanneer met het tweede gedeelte, dat tussen Grote Sloot en Vliet, werd begonnen, is moeilijk exact te bepalen.

Ruim 100 jaar na het eerste deel lijkt hier een aanvaardbare schatting.

Van oudsher waren de moeraswildernissen, die we in onze streken aantreffen, eigendom van de graven van Holland. Behoeftte aan landbouwgrond van de sterk groeiende bevolking en geldgebrek bij de graaf - van landbouwgrond konden belastingopbrengsten verwacht worden - vormden de aanleiding om her en der tot ontginning van de grafelijke wildernis over te gaan. De graaf sloot daartoe met groepen ontginners een overeenkomst, "cope" genaamd, waarin de uitgifte van gronden met de daaraan verbonden voorwaarden werd geregeld. Daarnaast stuurde hij zijn landmeters naar het betrokken gebied, die een stuk wildernis afpaalden, vaststelden waar de hoofdwaterlopen moesten komen voor waterafvoer, en tenslotte binnen het afgepaalde gebied "hoeven" of boerderijen uitzetten.

Voor deze "hoeven" werd een breedte aangehouden van 30 Rijnlandse Roeden (113 meter); de lengte werd uitgedrukt in voorlingen; een voorling (ruim 200 meter) was oorspronkelijk de lengte van een vore bij het ploegen. In Nieuwkoop bedroeg de afstand tussen Meesloot en Achterweg 12 voorlingen of rond 2600 meter.

Als vanzelf rijst hier de vraag, hoeveel van deze boerderijen zouden er in Nieuwkoop gelegen hebben. Zijn de grenzen van zo'n hoeve nog terug te vinden en waar zou binnen de afmetingen van elk bedrijf de eigenlijke boerenwoning gelegen kunnen hebben? De beantwoording van deze vragen stuit echter wel op de nodige problemen.

Allereerst is er het probleem, dat onze omgeving sinds de Middeleeuwen behoorlijk is veranderd. Zo is het gedeelte van de Nieuwe Cope tussen de lintbebouwing langs de plassen en de oorspronkelijke Achterweg, als gevolg van vervening, gevolgd door droogmaking, volledig verdwenen. Verder is in het huidige plassengebied, eveneens als gevolg van vervening, zeer veel veranderd en ook verdwenen, zoals bijv. de landerijen die vroeger lagen waar nu de Noordeinder- en de Zuideinderplas liggen.

Een andere moeilijkheid is, dat de Meesloot momenteel een zeer onregelmatig verloop heeft, terwijl ze op oude kaarten met een rechte lijn wordt aangeduid. Tenslotte is ook de bebouwingsstrook langs de plassen in de loop der jaren als gevolg van intensief gebruik vrij sterk veranderd.

Een bijkomend probleem is nog, dat bij de Zuideinderplas nooit rechthoekig gevormde boerderijen met een breedte van 113 en een lengte van rond 2600 meter gelegen kunnen hebben.

Reden daarvan is, dat aan de noordkant van de weg in de huidige polder Nieuwkoop vrijwel geen grond ter ontginning was uitgegeven, terwijl de lengte van het Zuideinde daar slechts een derde bedroeg van de lengte van de destijds aan de andere kant van de plas gelegen Meesloot. Hier konden dus slechts driehoekige gevormde hoeven met een kortere lengte worden uitgegeven.

Reconstructie

Toch blijken de hierboven geschetste problemen geen onoverkomelijke bezwaren op te leveren voor de reconstructie van een indeling in boerderijen van het huidige plassengebied en de daarlangs gelegen bebouwingsstrook van het oude dorp.

Ze konden van de Meesloot, die op het ogenblik alleen nog loopt tussen Vliet en Kleine Polder, door terreinonderzoek ook de verdwenen stukken worden gereconstrueerd. Ze bleek inderdaad, zoals op oude kaarten is aangegeven, in het verleden een vrijwel rechte loop te hebben gehad.

Meer gedetailleerd kan de situatie als volgt worden weergegeven.

Tussen Vliet en Machinesloot blijken hier en daar gedeelten Meesloot te zijn omgelegd, waarschijnlijk om landerijen van één eigenaar, aan weerskanten van deze sloot gelegen, met elkaar te verbinden. Tussen Machinesloot en Halve Roe is, op één omlegging na bij het Jaagpad, nog de oude loop aanwezig. Het gedeelte Meesloot tussen Halve Roe en Kleine Polder moet van later datum zijn. De oude sloot liep meer zuidelijk ten noorden van de Gaatjes van Apeldoorn en het Gat van Schellingerhout naar de vroegere Kleine Kwakel in het Meijepad.

Het laatste gedeelte van deze oude Meesloot is daar ten oosten van het Meijepad nog aanwezig. Langs de Zuideinderplas tenslotte en aan de zuidzijde van het Ondiepe zijn in het rietland, soms sterk versmald en soms vrijwel dichtgegroeid, de restanten van de vroeger Meesloot nog te vinden. Ook de uitmonding in de Oude Vaart is, zij het in afgedamde staat, nog aanwezig. De Waterkaart van Nieuwkoop geeft van het bovenstaande een goed beeld. (zie blz 16/17)

Naast de Meesloot verdient in dit overzicht ook de Oude Vaart nog speciale aandacht. Ze vormde voor Nieuwkoop niet alleen de belangrijkste waterafvoer naar de Oude Rijn, maar was ook de verbinding te water met de buitenwereld voor personen- en goederenvervoer.

Uitvalbasis voor het graven van de Oude Vaart zal geweest zijn het in die tijd al bewoonde gebied rond de Meije-hoeve, de Honderd Morgen polder. De ook nu nog waar te nemen onregelmatige verkaveling van dit gebied wijst op een hoge ouderdom. Het valt op, dat de Oude Vaart in de rivier de Meije uitmondt juist op het punt, waar zich de Meije-hoeve bevindt. In de Middeleeuwen vormde deze hoeve een burcht of versterking van de graven van Holland, gericht tegen de bisschoppen van Utrecht, die aan de zuidzijde van deze rivier hun grondgebied hadden.

Zowel de Oude Vaart als de Meesloot doorsnijden de bij de Meije-hoeve behorende landerijen. Op de oudste kadasterkaarten van Nieuwkoop is dit duidelijk te zien aan de onregelmatige verkaveling, die aan de westkant van de Oude Vaart en aan de noordkant van de Meesloot ter hoogte van het Ondiepe aanwezig is.

Dat dergelijke doorsnijdingen van de bij de Meije-hoeve behorende landerijen die voor de bedrijfsvoering nadelig waren, toch geaccepteerd werden, bewijst wel, dat de Oude Vaart in de ogen van degenen die de plannen voor de Nieuwe Cope ontwierpen, als zeer belangrijk werd gezien.

Ontginningsbasis

Wat tenslotte de ontginningsbasis van het gebied betreft, lijkt het waarschijnlijk, dat deze geprojecteerd werd halwege Meesloot en (vroegere) Achterweg, zoals in het vorige nummer van Rondom Niewecoop in het artikel over de Ouden Dijk werd beschreven. Gemeten langs de Oude Vaart is de afstand van de Meesloot tot het verlengde van het Aarlanderveense Zuideinde precies 6 voorling, zijnde de helft van de 12-voorlings ontginning de Nieuwe Cope.

Hierdoor kon gewerkt worden vanuit het toen al bestaande veendorp Aarlanderveen, dat naar schatting rond 100 jaar ouder is als Nieuwkoop. Het Zuideinde van Aarlanderveen behoefde daartoe slechts te worden doorgetrokken, zodat Nieuwkoop op deze wijze ook over land een verbinding had met de buitenwereld. Zoals in dat artikel vermeld, zal deze Ouden Dijk later wegens wateroverlast verlaten zijn en vervangen door de huidige weg door Nieuwkoop. De Korte Ziede werd toen noodzakelijk om de verbinding met Aarlanderveen te handhaven.

In een volgend artikel zal een poging gedaan worden tot reconstructie van de indeling van de Nieuwe Cope in hoeven of boerderijen en tot het terugzoeken van de meest waarschijnlijke plaats van vestiging van de bij de hoeven behorende boerenwoningen.

W.J. Eijs.

De moeilijke keus tussen stoom en wind

De stoommachine is het symbool van de industriële revolutie in de 19^e eeuw. Daar waar invoering achterwege blijft, spreekt men van behoudzucht. Nederland is laat met de invoering van stoommachines. In 1828 verklaarde de waterstaatsingenieur F.W. Conrad dit met een verwijzing naar 'een onwrikbare gehechtheid aan het oude'. Toch lag de situatie niet zo eenvoudig.

De stoommachine vond zijn toepassing onder meer in de bemaling van polders en droogmakerijen, een voor Nederland cruciale activiteit die van oudsher geschiedde met windmolens. De keuze tussen een windmolen en een stoommachine was echter geen gemakkelijke. Een windmolen met zijn gratis wind bleef gedurende de 19^e eeuw in aanschaf en exploitatie aanzienlijk goedkoper dan een vergelijkbare stoommachine. Maar het waaide niet altijd of niet altijd hard genoeg, zodat wateroverlast het gevolg kon zijn. In dit opzicht bood de stoommachine een goed alternatief.